

יהודה ושומרון: קווים לתיכנון פיסית איזורי

פרק מיוחד ומורחב הוקצה, באורח טבעי, לירושלים. בסיומו של הספר מסכם ד"ר אפרת את נושאי התיכנון העיקריים ומגמותיהם. ה"מחקר ערוך במתכונת "אוטונומית" למדי של הפרקים, שכן פרק מסתיים במסקנות התיכנוניות הנגזרות מהנושא אד-הוק, ומהמגמות המסתמנות והאפשריות.

מסקנות ראויות לאיזכור

יקצר כאן המצע מלפרט את קווי התיכנון המוצעים ע"י המחבר בתחומים ובנושאים ה"שונים. אולם מספר מסקנות ראויות לאיזכור גם במיסגרת מצומצמת זו: בתחום העירוני מומלץ לשקול בקפדנות את זרות הרחבת שטח הבינוי על מנת למנוע בינוי-זוחל ובלתי-מתוכנן. דגש מיוחד ניתן למיכלול בעיות התיכנון של ירושלים, כולל שוליה החיצוניים. כן מוטעם הצורך לקדם את הגיבוש אופיני העיר רוני של עירות (כבית-גילה, בירה, קלקליה וטול-כרם), ולפתור את בעיית מחנות הפליטים על בסיס סלקטיבי.

בתחומי הפיתוח הכלכלי מועדף המיגור החקלאי והשירותים. המחבר מציע כיעדים תיכנוניים את פיתוח בקעת-הירדן, תוך התקנת תשתית של מערכות-מים; עידוד ענפי ה"חקלאות המיועדים ליצוא; פיתוח ענפי מל-אכה ותעשייה באזורים חקלאיים, תוך היעדר-כות אירגונית על בסיס אזורי כפרי; פיתוח חופי ים-המלח והשקעת משאבים ניכרים ב"אתרי-נופש ותיירות. בנושאי התעבורה מושם הדגש על התאמת עורקי התנועה למערך הטר-פוגרפי ולהתפתחות הישובים הצפויה, וכן על תיכנון כבישים ארציים והרחבת נמל-האוויר של עטרות (קלנדיה) למימדים בין-ארציים.

למרות שאפרת מטעים בהקדמתו, כי "קווי התיכנון אינם בנויים על עתידו הפוליטי של האזור", וכי "נקודת המוצא — היתוח טובתו המירבית של האזור ויעילות פיתוחו מנקודת מבט פיסית", הרי שבחריצת מסקנות תיכנוניות, אין אפשרות להתעלם כליל מעתידם הפוליטי של יהודה ושומרון, במיוחד כשעוסקים בנושאי פיתוח כלכליים, ישוביים ותעבורתיים, המצריכים מדיניות השקעות ברורה הנשענת על תחזית פוליטית וכלכלית.

הספר "יהודה ושומרון — קווים לתיכנון פיסית אזורי" בהוצאת משרד הפנים, אגף התיכנון, ירושלים, תשל"א, הינו הנסיון ה"רציני הראשון להתוות מסגרת-תיכנון ליהודה ושומרון, תוך סקירה רבי-צדדית של היבטים בתחומי המערך הפיסי, הישובי והכלכלי. ה"מחבר, ד"ר אלישע אפרת, הינו גיאוגרף המכהן כמרצה בכיר באוניברסיטת ת"א, וכן מנהל את המחלקה לתוכניות ארציות ואזוריות באגף התיכנון שבמשרד הפנים הירושלמי.

עד כה לא נערך מחקר מקיף, כולל ורב-צדדי על חבלי יהודה ושומרון. קל וחומר שלא התפרסמה תחזית תיכנונית למרחב זה (באורח רשמי לפחות). לעומת זאת נערכו סקרים ומחקרים בנושאים שונים, מהם חלקיים ומהם מקיפים, בתחומים גיאוגרפיים, כלכליים וסר-ציוולוגיים, בנוסף לפירסומים פנימיים של של-טונות המימשל הצבאי, ומחקרים טפיסיים שהוזמנו ע"י גורמים ממשלתיים ואחרים.¹

בספר שלפנינו מנסה אלישע אפרת לנתח את גורמי הרקע והתשתית למערך הישובי ול"ענפי-הקיום הנוכחיים ואף להתוות מסקנות תיכנוניות. מסקנות אלה תשמנה כהנחות-מוצא למחקר-יעומק יחודיים, ותישקלנה בראש ובראשונה מ"היבט פוליטי, וכמובן שגם מבחינות כלכליות — לפני שגורם ממשלתי יהליט על כיוון הביצוע, היקפו ומשכו.

הספר מחולק ל-15 פרקים, כשהראשונים שבהם דנים במצע הפיסי של יהודה ושומרון (גורפולוגיה, אקלים, קרקע ומים) ובהשלכות התיכנוניות המתבקשות. הפרקים האחרים עוסקים בענפי-הקיום, באוכלוסין, בתפרושת הישר-בים, בפרוטנציאל הכלכלי ובתיפקודי הערים, בתחומי השפעה של המערכים הישוביים, וכן בנושאי תעבורה, צירי זיקה, ערכי נוף ותיירות.

1) להלן כמה מהמחקרים הבולטים: י. קרמון, א. שמואלי — תברון, דמותה של עיר הררית (גומא, ת"א, תשל"ל); י. ליפשיץ — התפתחות הכלכלית בשטחים-המוחזקים 1967-9, (מערכות, 1970); א. שגער — שכם, התפתחות השטח הבנוי בעיר ערבית (מחקרים בג"ג של א"י, ז, תשל"ל); א. כוהן — הערים בשטחים-המוחזקים (המח' לסוציולוגיה, אוניברסיטת י"ם, 1968).

הנחות מדיניות יסודיות

אפילו במיסגרת כללית של תוכנית אב פיסית, אשר קוויה משורטטים בבהירות ע"י המבחר, חייבות להשתקף הנחות מדיניות יסודיות, שהמתכנן חייב להניחן מראש. ואכן, חרף ההסתייגות והזהירות האובייקטיבית, הגיע ד"ר אפרת לכמה מסקנות תכנוניות הצופנות בחובן עניין רב לכלל ישראלי. להלן נדגים אחדות מהן:

א) בפיתוח רשת הכבישים בשומרון וב-יהודה מודגשים צירי הרוחב הפונים מערבה, לעבר ישראל הותיקה, כחלק אינטגרלי מנתירה ותוך שילוב כלכלי עמה.

ב) בתחזית פיתוח בקעת הירדן מגיע ה-מתכנן למסקנת נחיצותו של מרכז-עירוני מול גשר אדס-העיר, בתווך בין בית-שאן ליריחו. למרכז מעין זה יכולים להיות יעדים דמוגרף-פיים מוגדרים, הן לישוב נוודים ופליטים והן כחוליה משלימה על צירי-שכס-רב-ת-עמון ויריחו-בית-שאן. אולם בפרוס שנת 1972, נראה לכותב הטורים הללו, כי יעדו העיקרי של מרכז שירותים עירוני מוצע זה ישרת בראש ובראשונה את המאחזים הישראליים בבקעה, המתרכזים כבר היום במרחב אדם העיר (ארגמן, בוקע, משואה, עטרות ומעלה אפרים).

ג) המחבר עומד על מגמות זיקה כלכל-יות של עיירות שומרון כגנין, טול כרם וקל-קיליה לישראל הותיקה.

אגד-ערים ירושלמי

ד) המחבר מסיק, כי ההתפתחות הצ-פוייה של ירושלים-רבה, תחרוג מעבר לגבולות המוניציפליים הנוכחיים. קווי התיכנון מוליכים להתפתחות אגד-ערים, על ציר אורכי שיכול את ראס-אללה, בירה בצפון ובית לחם, בית ג'לה בדרום. זיקתה של ירושלים לעורפה המערבי (הפרוזדור) תפחת ותלך². המערך הטופוגרפי האורכי של במת-ההדר ותחומי ההשפעה הכל-כליים הטבעיים עולים בקנה אחד. מתחזית זו מסתבר, כי ניתוק שרירותי של יהודה

ושומרון ממדינת ישראל ינגוד את מגמות ה-התפתחות הצפויות וייראה כבלתי-טבעי, מה גם שהאומדן החזוי של אוכלוסי ירושלים-רבה לשנת 2010 מצביע על כ-900,000 נפש.

ה) בעניין מחנות הפליטים — מודה המחבר בסביכותה ובקושייה של הבעיה. יחד עם זאת, נראה לו מבחינה פיסית, כמתכנן, כי יש צורך בחיסול המחנות הסמוכים לערים והשוקעים כבר עתה לדרגת מישכנות-עוני. אשר למחנות במרחבים הכפריים יהא צורך להגדירם על בסיס סטאטוס ישובי חדש כיחידות עצ-מאיות-כפריות, או כפרברי עיירות שישולבו ב-תיכנון והיערכות מחודשים. ביסודו של דבר, המחבר אפשרות לקליטת חלק ממפוני רצועת עזה בחלק מהמחנות שבשומרון וביהודה, לאחר תיכנון והיערכות מחודשים. ביסודו של דבר זוהי בעייה פוליטית עקרונית הצמודה להכרעה בדבר הסטאטוס לעתיד של שומרון ויהודה.

ו) בנושאי תיכנון אתרי תיירות ונוף, שמישקלם מרובה נוכח הפוטנציאל הכלכלי המוגבל של שומרון ויהודה, ממלץ ד"ר אפרת במפורש על הדגשת "אתרים הקשורים לתול-דות עם ישראל ולהתיישבות האזורית". אין ספק, שהערכק מעין זו מסתמכת על עתידם המדיני של שומרון ויהודה כפי שהמחבר צופה אותה.

חוויה מרגשת

ולסיכום: זכות ראשונים התגלגלה לידיו של ד"ר אפרת במחקרו החלוצי ובנסיונו להת-וויית קווי-יסוד לתוכנית אב כוללת וחבלית, תוך מיצוי המידע הקיים וניתוחו, ובהעלאת הרעיונות התיכנוניים הנגזרים מהמערכת הפיסית והאנושית הקיימת בשומרון וביהודה. אין ספק, כי הניתוחים והמסקנות שהוצגו יסייעו להזכרת צוותים של מתכננים ומבצעים אשר יירדו לעומק הבעיות בניפרד בתחומי אותה-מיסגרת מיתארת-כללית, אשר יסודותיה הונחו ע"י אלישע אפרת. כאן טמונה התרומה העיקרית של המחקר הנוכחי.

אין כל אפשרות לסיים סקירה זו מבלי להטעים את החוויה המרגשת הכרוכה בקריאת ספר זה, למרות סגנונו הענייני וגישתו המדעית. שכן ביסודו של דבר, כל תחזית תיכנונית, משתייכת לתחום "הפוטורולוגיה-המדעית" (עתידינות).

2) זוהי מסקנה שונה בתכלית למסקנה קר-דמת של ד"ר אפרת בספרו "ירושלים והפרוז-דור" (אחיאסף, 1967) — שנכתב לפני מלחמת ששת-הימים.